

Ochrana stavovcov na Slovensku v európskom kontexte

P. Urban, A. Krištín, J. Kadlečík: Conservation of Vertebrates of Slovakia in Relation to Europe. Život. Prostr., Vol. 29, No. 4, 192–197, 1995.

Important Slovak activities in conservation of vertebrates and their biotopes are discussed in relation to European conservation organisations. Projects of investigation and monitoring of Golden Eagle, Imperial Eagle, Saker Falcon, Great Bustard, bats, otter and suslik as well as their results can be used as suitable examples of international cooperation of vertebrate conservationists. Diversity of Slovak fauna and their limits in reintroduction programmes in Europa are characterized.

Interior and exterior conditions in the work of nature conservationists in this geopolitical space and the positives and negatives of the present period of socio-economic transformation were analysed.

Ochrana prírody zaznamenala v posledných rokoch v celosvetovom rámci výrazné kvalitatívne zmeny. Táto skutočnosť úzko súvisí s prijatím Stratégie pre trvalo udržateľný život (IUCN, UNEP, WWF, 1991), dokumentov na Summitte Zeme (1992), viacerých medzinárodných dohovorov a konvencií. Rovnako to platí aj o ochrane stavovcov, ktoré majú významné postavenie v trofických pyramídach a sieťach. Stavovce totiž oddávna patria k využívaným, ako aj úmyselne, či neúmyselne hojne likvidovaným druhom. Navyše, práve tieto pomerne známe druhy, dajú sa oveľa názornejšie využiť v rámci ekologickej výchovy, než laikom neznáme, hoci endemické a kriticky ohrozené druhy bezstavovcov. Svedčia o tom napríklad aj početné informácie miestneho obyvateľstva na pracoviská štátnej ochrany prírody o bocianoch, ktoré na jeseň neodleteli na svoje tradičné zimoviská.

V rámci ochrany a manažmentu stavovcov by malo byť v zmysle Stratégie pre trvalo udržateľný život prvoradým cieľom každej krajiny:

- zabrániť vyhynutiu akéhokoľvek pôvodného druhu,
- udržať ohrozené druhy na bezpečnej hladine populácie "in situ",
- zabrániť poklesu neohrozených druhov,
- zabezpečiť trvalé racionálne využívanie druhov.

Ochranu stavovcov v súčasnosti stimuluje, no zároveň aj limituje, nielen množstvo faktorov všeobecnej povahy,

ale aj veľa špecifických pre tú-ktorú krajinu. Mohlo by sa zdať, že postavenie Slovenska v rámci európskych alebo celosvetových snáh pri ochrane stavovcov je zanedbateľné. No už pri bežnom pohľade na sozologické zoznamy jednotlivých skupín stavovcov, stav ich populácií, či areálov rozšírenia vidieť veľmi význam Slovenska (obr. 1). Aby náhodou nevznikol dojem, že k tomuto stavu sme sa dopracovali cielavedomým úsilím, poznamenávame, že vo veľkej miere ho podmienil najmä nerovnaký ekonomický vývoj európskych krajín.

Hospodársky vyspelé európske štáty sú chudobnejšie na vzácne druhy fauny, stavovce nevynímajúc. Silná ekonomika, ktorá v nich nastúpila podstatne skôr, je k prírodným zdrojom celkovo agresívnejšia, ako ekonomika slabšia. Vyššia hustota osídlenia v týchto krajinách potláča hustotu živočíšstva intenzívnejším a rovnomernejším využívaním plochy.

Práve preto však majú ekonomicky vyspelé krajiny západnej Európy:

- väčšie skúsenosti s riešením otázok ochrany bioty v podmienkach silne rozvinutej socioekonomickej sféry a vysokej hustoty obyvateľstva,
- väčšie skúsenosti a lepšie finančné možnosti organizovania ekosozologického výskumu a manažmentu ohrozených druhov a území,
- väčšiu prax v environmentálnej výchove vo všetkých sférach.

Na druhej strane - ekonomicky slabšie krajiny východnej Európy, kam je chtiac-nehctiac zaradené aj Slovensko, majú nesporne bohatšiu faunu. Nejde len o počty príslušných druhov, ale aj zachovanosť a pôvodnosť ich spoločenstiev a biotopov. Do určitej miery to podmieňuje nižšia hustota osídlenia ako v západoeurópskych krajinách. Ich priemysel je spravidla, aj napriek budovateľským snahám nedávnych rokov, koncentrovanejší do niekoľkých oblastí a nemalú pozitívnu úlohu tu zohráva aj redšia sieť diaľnic. Bývalé socialistické štáty majú viac zachované prírodné prostredie, vrátane bohatšej fauny stavovcov a môžu hrať významnú úlohu pri reštitučných programoch v celej Európe. Slovensko bolo a je takto zapojené napr. v programoch znovuosídlenia rýsa (do Švajčiarska, Bavorského lesa, Čierneho lesa, na Šumavu), sovy dlhochvostej (do Bavorského lesa a na Šumavu). V štádiu rokovania je slovensko-bavorská spolupráca na reštitučnom programe rýsa a medveďa do Národného parku Berchtesgaden.

Takéto programy sú zatiaľ jednostrannou službou Slovenska rozvinutým európskym krajinám. Nikto z nás však nemôže predvídať, či prísnejšia legislatíva v týchto štátoch nezabezpečí kvalitnejšiu ochranu reštituovaných druhov a či nebudeme odkázaní v budúcnosti tieto druhy dovážať späť.

Žiaľ, aj napriek tomu, že vieme ako a kam sa v ochrane stavovcov uberá vyspelá Európa, v podmienkach Slovenska, podobne ako aj ostatných postsocialistických krajín, nemôžeme vždy a všetko riešiť podľa šablón a schém ekonomicky vyspelých krajín. Bez ohľadu na to, či si to uvedomujeme alebo nie, sme stále zatažení uplynulými desaťročiami. Prejavuje sa to nielen jazykovou bariérou, ktorá sa rúca predsa len príliš pomaly, nedostatočnými informačnými tokmi, či slabým literárnym prehľadom, ale častokrát aj neprofesionálnym prístupom zodpovedných osôb k svojej práci.

Navyše, vplyvom spoločenských, politických a ekonomických zmien, ktoré nastali po r. 1989, zmenili sa aj napriek počiatkovej eufórii podmienky na ochranu prírody, vrátane stavovcov. Žiaľ, k horšiemu.

Na jednej strane vystúpili do popredia nové skutočnosti a problémy - od zmien vlastníckych vzťahov a využívania pozemkov, cez čoraz dravšie a bezohľadnejšie uplatňovanie zásad trhovej ekonomiky, až po narastajúce a nekontrolovateľné pytliactvo. Akoby sme sa vyspelým krajinám chceli veľmi rýchle vyrovnáť, avšak aj so všetkými negatívami.

Naproti tomu, na druhej strane stále neboli vytvorené, resp. dobudované potrebné materiálne, ekonomické, personálne a organizačné predpoklady na realizáciu účinnej ochrany prírody, a tým aj účinnej ochrany živočíchov, vrátane stavovcov. Tá sa opäť vzdialila praktickému konaniu a stala sa viac-menej proklamatívnu a ocitla sa v akomsi útlme. Subjektívnych a objektívnych dôvodov vedúcich k tomuto stavu bolo a je viac.

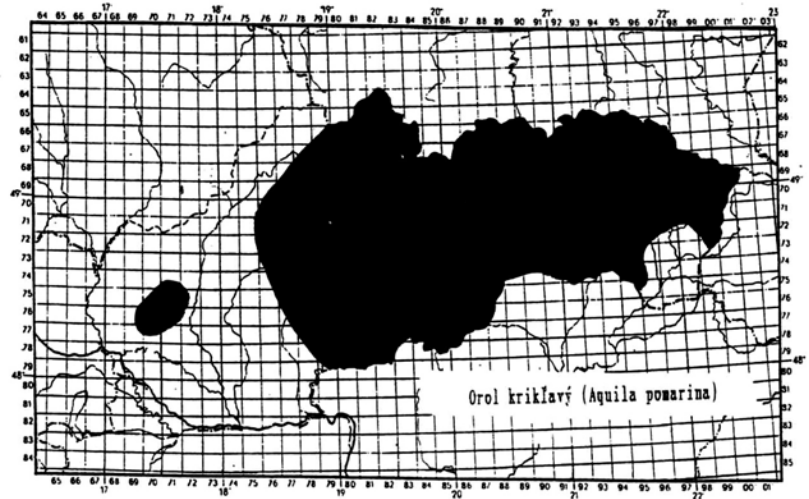
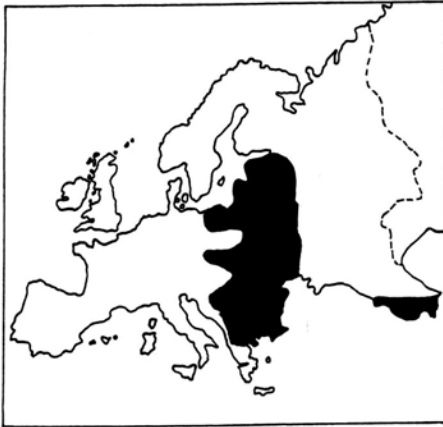
Aj napriek tomu prebieha dnes na Slovensku v rámci ochrany stavovcov viacero aktivít nielen štátnej ochrany prírody, ale aj vedeckovýskumných pracovísk a mimovládnych organizácií. Súčasná starostlivosť o stavovce predstavuje najmä rozpracovanie metód ich aktívnej ochrany, vychádzajúcich z primárneho predpokladu zabezpečenia prosperity populácií ohrozených druhov "in situ".

Toto sa nevyhnutne musí zakotviť do legislatívy so zabezpečením výkonných kontrol. Aj preto sme sa pokúsili hlavné zásady ochrany biodiverzity a podmienky i záväzky medzinárodných dohôd zahrnúť do návrhu vyhlášky na ochranu voľne žijúcich živočíchov, nadväzujúcej na rozporuplný zákon NR SR č. 287/1994 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, ako aj do návrhu koncepcie ochrany prírody. Dosiaľ však stále absentuje národná stratégia ochrany biodiverzity ako integrálna súčasť koncepcie ochrany prírody v súčasných podmienkach.

IUCN organizuje na Slovensku projekt National Nature Plan - EECONET, zameraný na identifikáciu potrieb ochrany biotopov a koridorov, s dôrazom na potreby migrácie a šírenia druhov v Európe s úlohou zastaviť postupujúcu degradáciu prírodných území a zabezpečiť systémovú ochranu ekosystémov na európskej úrovni. V rámci Slovenska sa pre EECONET vybralo 22 jadrových území, každé z nich je nositeľom prírodného dedičstva, významného aj z celoeurópskeho hľadiska (Šteffek a kol., 1994 a, b). Všetky predstavujú mimoriadne cenné územia aj z hľadiska výskytu stavovcov.

Štátna ochrana prírody v súčasnosti koordinuje niektoré významné celoslovenské projekty ochrany dravcov. Už aj medzi širokou verejnosťou sú známe akcie "*Ochrana hniezdisk dravcov (Falconiformes)*", realizované predovšetkým vďaka neúnavnej aktivite J. Chavka, pracovníka SAŽP, za podpory WWF International, Dětí Země, Klubu ochrany dravců z ČR, F. I. R. z Belgicka a Skupiny pre ochranu dravcov a sov Slovenskej ornitologickej spoločnosti (SODS SOS) a SZOPK. R. 1994 sa napríklad takýmto spôsobom na západnom Slovensku uskutočnil ochranný dohľad nad piatimi hniezdiskami sokola rároha a 2 hniezdiskami orla kráľovského. Projekt "*Monitoring a manažment populácie orla skalného na Slovensku*", ktorý vedie J. Zuskin, začal r. 1994 pod patronátom SAŽP. Na tomto projekte okrem pracovníkov SAŽP spolupracovali aj členovia Skupiny pre ochranu dravcov a sov Slovenskej ornitologickej spoločnosti a Spoločnosti pre ochranu vtáctva na Slovensku (SOVS). Cieľom projektu bolo sledovanie populácie orlov skalných, lokalizácia hniezd ohrozených antropickou činnosťou a ich ochrana, odborná starostlivosť a eliminácia negatívnych faktorov, prípadná záchrana slabších mláďat.

Na území Slovenska sa r. 1994 zistilo 57 párov orlov skalných, 45 z nich bolo pravidelne kontrolovaných. 33 párov tu hniezdilo, úspešne vyletelo 16 mláďat, čo zname-

1.-4. Rozšírenie orla krikľavého, orla skalného, sovy dlhochvostej a vydry riečnej v Európe a na Slovensku

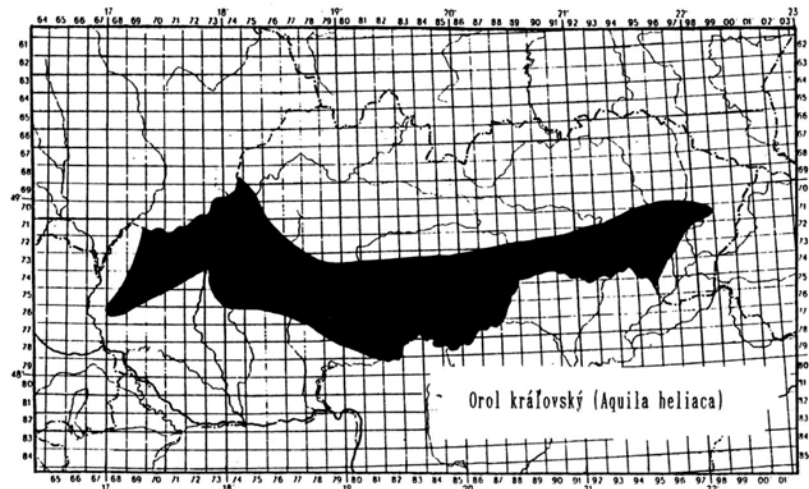
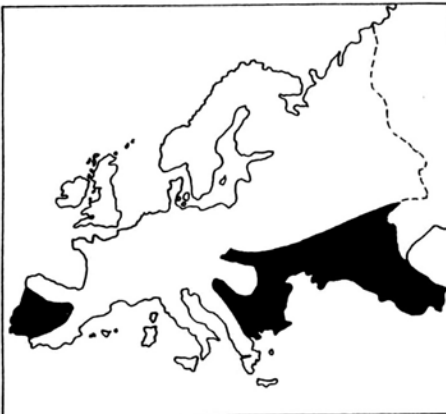
ná produktivitu 0,49 mláďaťa na hniezdiaci pár. Z tohto počtu vyletených mláďat sa 5 zachránilo adopciou. Produktivita úspešných párov bola 1,14 mláďaťa, všetkých kontrolovaných párov 0,35 mláďaťa. Minimálne 22,2 % populácie orlov skalných v minulom roku nehniesdilo.

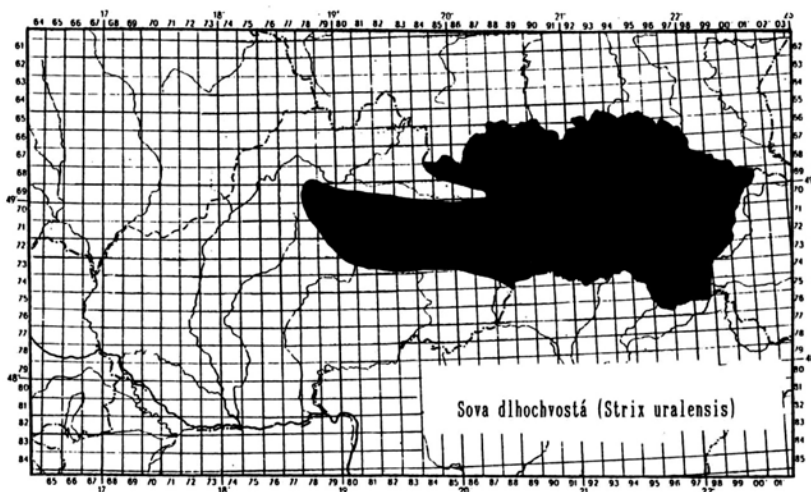
Počas hniezdzenia sa zistilo 22 prípadov strát počas hniezdneho obdobia. Po vyletení mláďat z hniezd 11. 10. 1994 našli dvoch súrodencov zo stredného Slovenska (z toho 1 bol adoptovaný) uhynutých pod stĺpom elektrického 22 kV vzdušného vedenia na severe stredného Slovenska. Ďalšieho adoptovaného jedinca našli usmrteného elektrickým prúdom 12. 11. 1994 pod stožiarom televízneho vysieláča na východnom Slovensku (Korňan, Kropil, Zuskin, 1995).

Až v minulom roku sa aj na Slovensku, najmä vďaka aktivite Gestorskej skupiny SAŽP pre ochranu dravcov a sov a Odboru ŠOP centra SAŽP v Banskej Bystrici, začala

konštruktívne riešiť aktuálna problematika - *odstránenie negatívnych účinkov jestvujúcich i plánovaných elektrických 22 kV vzdušných vedení*. Na nové vedenia sa navrhlo trojuholníkové usporiadanie izolátorov a na zapuzdovanie už jestvujúcich vedení, ktoré v uplynulom roku pracovníci SAŽP zmapovali a rozdelili do troch stupňov naliehavosti, budú sa používať plastové zábrany. Oba projekty sú v štádiu prípravy, časový horizont realizácie však závisí od finančných prostriedkov.

Profesionálni pracovníci ŠOP sú okrem toho priamo zapojení do riešenia ďalších významných medzinárodných projektov monitoringu a ochrany dravcov, realizovaných spomínanými dobrovoľnými ornitologickými organizáciami. ŠOP už niekoľko rokov zabezpečuje v úzkej spolupráci s dobrovoľnými ochrancami prírody *budovanie ochranných koridorov pozdĺž migračných trás oboj-*

živelníkov, vrátane ďalšej starostlivosti o ne a ich reprodukčné lokality.

Nesporne významnou, no až donedávna nevelmi preskúmanou skupinou stavovcov Slovenska, sú netopiere. Pretože u nás nejestvuje v súčasnosti výskumná inštitúcia, ktorá by sa nimi zaoberala, túto problematiku čiastočne rieši Gestorská skupina SAŽP pre výskum a ochranu netopierov, ktorá je zároveň "Skupinou pre ochranu netopierov na Slovensku SZOPK". Hlavné aktivity tejto skupiny vedenej M. Uhrinom:

- zimné sčítanie netopierov (najmä v januári a februári) na vyše 130 lokalitách v krasových a bankských oblastiach celého Slovenska,
- mapovanie letných kolónií netopierov v ľudských obydliach a iných objektoch,
- výskum výskytu a ekológie netopierov metódou odchytov do sietí (zatiaľ sa touto metódou sleduje len

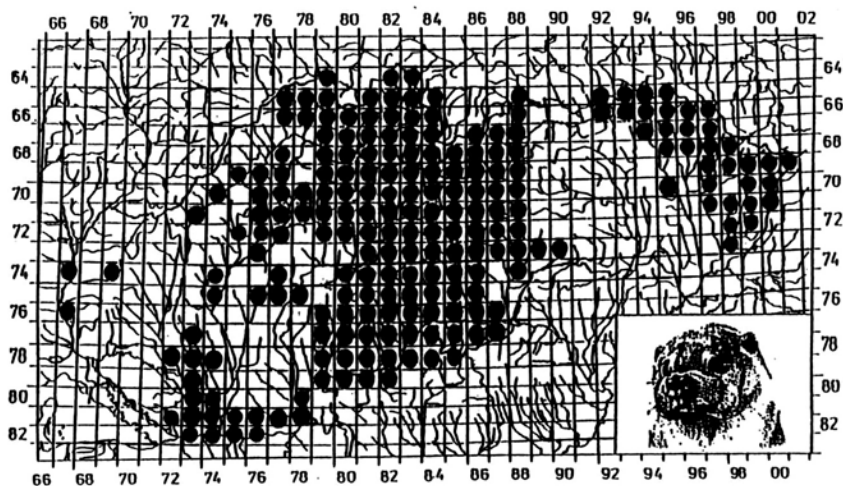
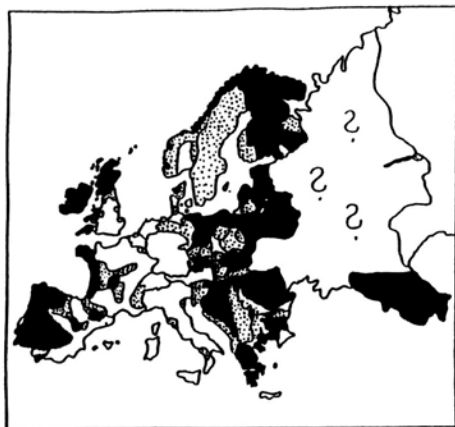
niekoľko lokalít v CHKO Muránska planina, Slovenský kras a Malé Karpaty, resp. v orografickom celku Slanské vrchy,

- využitie detektoringu.

V rámci tohto programu napríklad vo februári 1995 zistili v CHKO Štiavnické vrchy významnú lokalitu s výskytom kolónie podkovára veľkého (*Rhinolophus ferrumequinum*).

Z hľadiska ochrany biodiverzity netopierov sú na Slovensku najvýznamnejšie tieto územia:

- Slovenský kras (22 druhov, severná hranica rozšírenia podkovára južného (*Rhinolophus euryale*) a výskyt jeho zimnej a letnej kolónie, masová kolónia večernice malej (*Pipistrellus pipistrellus*),
- Spišsko-gemerský kras (Muránska planina + Slovenský raj) (masové zimovisko uchane čiernej (*Barbastella barbastellus*) a večernice malej (*Pipistrellus pipistrellus*), výz-

Výr skalný

Hniezdo cibíka chochlatého (vtáka roku 1995)

namné zimovisko netopiera fúzatého (*Myotis mystacinus*) a brandtovho (*Myotis brandti*),

- *Dubnícke bane* (17 druhov, masová hibernácia uchane čiernej (*Barbastella barbastellus*), najväčšie zimovisko netopiera brvitého (*Nyctis emarginatus*) na Slovensku (obr. 2). Výskum sa zameriaval aj na mapovanie negatívnych poznatkov v súvislosti s netopiermi. K najčastejším patria:
 - snaha zabrániť vletu holubov do veží a podkrovných priestorov kostolov pletivom, vedúca často k znemožneniu tvorby letných kolónií,
 - kladenia ohňov na zimoviskách (napríklad v jaskyni Erňa v Slovenskom krase a v štólne Medené hámyre v Malých Karpatoch),
 - nadmerná návštevnosť a zber paleontologických a geologických vzoriek (napr. Ardovská jaskyňa, baňa Libanka, Zbojnická jaskyňa v Malých Karpatoch),
 - ničenie starých porastov.

V tomto roku skupina získala finančnú podporu na projekt "Ochrana a manažment populácií a biotopov netopierov na Slovensku" v rámci Programu malých grantov pre mimovládne organizácie GEF. Projekt je zameraný predovšetkým na mapovanie letných kolónií.

Ešte r. 1989 sa aj na Slovensku rozbehol program výskumu a ochrany vydry riečnej (*Lutra lutra*) pod názvom *Akcia VYDRA*, koordinovaný tretím z autorov príspevku. Aj zásluhou tohto programu sa vydra stala jedným z najsledovanejších živočíchov u nás. V r. 1994 získal projekt zameraný na poznanie jej rozšírenia a ohrozujúcich faktorov, prvýkrát finančnú podporu v rámci GEF prostredníctvom Okresného výboru SZOPK v Martine. Aj vďaka tomuto projektu sa podarilo doplniť znalosti o rozšírení vydry na Slovensku, poznať podmienky jej existencie a zmapovať viaceré biele miesta v jednotlivých regiónoch. Zaujímavé sú napríklad potvrdenia výskytu vydry na dolných tokoch niektorých riek (Váh, Nitra, Hron).

Stále však máme pomerne málo poznatkov o početnosti, populačnej dynamike i mortalite vydry nielen v rámci Slovenska, ale aj jeho jednotlivých regiónov. Nedostatočné sú údaje o zafaržení organizmu vydier cudzorodými látkami.

Doterajšie výsledky programu potvrdzujú, že územie Slovenska patrí k najvýznamnejším refúgiám vydry riečnej v Európe a naša populácia by mala byť zdrojom pre jej šírenie západným smerom pri intenzívnejšej ochrane tohto živočicha, a najmä podmienok jeho existencie. Preto je ochrana zdravých populácií vydier v tzv. jadrových oblastiach jej výskytu najvyššou prioritou.

Vzhľadom na súčasný kritický stav populácie dropa veľkého (*Otis tarda*) sa nevyhnutne musí pokračovať v programe základnej starostlivosti o tento druh, ktorý sa začal r. 1994 s podporou štátneho fondu životného prostredia SR, opäť zásluhou aktivity J. Chavka. Projekt si vyžaduje najvyššiu pozornosť orgánov a organizácií ochrany prírody. Jeho riešenie musí prebiehať v 3 základných rovinách:

- organizačné zabezpečenie s cieľom zainteresovania všetkých kompetentných zložiek a vytvorenie podmienok na pôsobnosť nadväzujúcich aktivít,
- vytvorenie dostatočnej kapacity nevyhnutných prostriedkov na chod a postup v tretej rovine, predstavujúcej aktivitu praktických riešení vo sfére odbornej starostlivosti o ohrozenú populáciu,
- praktická ochrana formou odbornej starostlivosti, smerujúca ku konkrétnym opatreniam.

Základným krokom je dôsledné **zmapovanie stavu zostatkovej populácie dropa veľkého** na Slovensku. Bez poznania tejto aktuálnej situácie sa nedá realizovať program jeho ochrany. V nadväznosti naň treba zmapovať všetky priame negatívne vplyvy, určiť ich poradie podľa významu a vylúčiť všetky tieto vplyvy. Zároveň vysporiadať organizačno-právne postupy prenájmu plôch hniezdneho výskytu a priebežne zabezpečovať optimalizáciu a usmerňovanie poľnohospodárskych aktivít (výsadby, chemického ošetrovania, plečkovania, žatvy a pod.). Nevyhnutným krokom je prenájom, prípadne vykúpenie pozemkov (Chavko, 1995).

Realizácia projektu bude pokračovať v tomto roku za podpory REC, GEF a SOVS. Tento projekt bol v rámci REC jediným a navyše úspešným projektom zo Slovenska, ak nepočítame spoločný maďarsko-slovenský projekt, zameraný na orla kráľovského (*Aquila heliaca*).

Pripravuje sa i niekoľko nových celoslovenských projektov, napr. "*Syseľ obyčajný na Slovensku*" bude zameraný na mapovanie jeho výskytu a rozšírenia, ochrany stanovíšť a reštitúcie. Vzhľadom na takmer úplnú absenciu literárnych údajov o stave rozšírenia a početnosti sysľa na našom území musí sa urobiť podrobný faunistický prieskum a zmapovať jeho terajší areál (Ambros, 1995).

Pri realizácii týchto programov sa samozrejme nedá vystačiť s pridelenými financiami zo štátneho rozpočtu. Takmer nevyhnutne sa musia využívať prostriedky zo štátneho fondu životného prostredia SR, rôznych grantov a projektov. Táto cesta si však žiada nielen seriózne vypracovanie kvalitných projektov, ale aj početné tímy erudovaných riešiteľov.

Zdôrazňujeme nevyhnutnosť úzkej spolupráce všetkých zoológicky a ekozoológicky orientovaných inštitúcií. Doba polyhistorov patrí nenávratne minulosti a dnes môže ovocie priniesť len kvalitná spolupráca širšieho tímu odborníkov. Výsledky načrtnutých projektov naznačujú, že je to možné.

* * *

Rozpad východoeurópskeho bloku r. 1989 pozitívne ovplyvnil možnosti spolupráce tzv. Východu a Západu. Nové modely ochrany fauny a životného prostredia v Európe dnes počítajú so spoluprácou všetkých Európanov. Všetkých nás totiž ovplyvňujú negatívne zmeny biosféry a nik nevie, či nasledujúcim druhom vyhynutého stavovca nebude práve človek.

Kuvičok vrabčí, najmenšia európska sova

Literatúra

- Ambros, M., 1995: *Syseľ obyčajný na Slovensku*. Projekt SAŽP, Gestorská skupina "Drobné cicavce". 7 pp.
- Chavko, J., 1995: Program základnej stratégie ochrany dropa veľkého (*Otis tarda*). SAŽP-pobočka, Bratislava, manuscript.
- IUCN/UNEP/WWF, 1991: *Caring for the Earth. A Strategy for Sustainable Living*. Gland. 228 pp.
- Korňan, J., Kropil, R., Zuskin, J., 1995: Ochrana populácie orla skalného (*Aquila chrysaetos*) na Slovensku v roku 1994. Buteo 7, v tlači.
- Šteffek, J. a kol., 1994a: The Proposal of the Paneuropean Core Area in Slovakia. IUCN, Bratislava, manuscript.
- Šteffek, J. a kol., 1994b: Significance of the National Ecological Network of Slovakia for the European Ecological Network - EECONET. Ekológia (Bratislava), v tlači.